

УДК 930.1 (477)

Rudko S. O. „Ukraińska orientacja” czy „podwójna lojalność”: przykład Mykoły Wasylenki (1866-1935) // Historia-mentalność-tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku. – Rzeszów, 2008. – S.480-490.

„УКРАЇНСЬКА ОРІЄНТАЦІЯ” ЧИ „ПОДВІЙНА ЛОЯЛЬНІСТЬ”: ПРИКЛАД МИКОЛИ ВАСИЛЕНКА (1866-1935)

В статті проаналізовано становлення і трансформацію наукового та суспільно-політичного світоглядів М.Василенка протягом усього життя вченого. Зроблено висновки про домінування у нього „українського” складника наукового світогляду з початку ХХ ст., а особливо в радянський період його життя. Як політик, М.Василенко від початку своєї діяльності і до припинення політичної кар’єри залишався носієм „подвійної лояльності”.

Ключові слова: Микола Василенко, науковий світогляд, політичний світогляд, „подвійна лояльність”.

Помітне місце у політичній історії України кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. належить українським вченим-історикам. Відтак одним із важливих завдань сучасної історичної науки є дослідження їх політичної, громадської та наукової діяльності. До таких постатей, діяльність яких заслуговує спеціального дослідження, належить знаний історик, організатор Української Академії Наук та її другий президент Микола Прокопович Василенко (1866 – 1935). М.Василенко був не лише відомим вченим, а й активним учасником суспільно-політичного життя в Україні кін. ХІХ ст. – поч. ХХ ст., а особливо в період Української революції 1917 – 1921 рр., одним з найвидатніших представників „покоління істориків-політиків” (М.Грушевський, В.Липинський, І.Огієнко, Д.Дорошенко та ін.). Навколо постаті цього діяча в радянській історичній науці склалось багато ідеологічних нашарувань, а то й відвертих міфів та вигадок. Сучасна ж історіографія зробила лише перші кроки

в науковому осмисленні діяльності М.Василенка.

Важливе значення в контексті формування світоглядних позицій М.Василенка мало його навчання в одному з найбільш демократичних вузів Російської імперії – Дерптському університеті [5, 28-29]. Прагнення здобути звання магістра історії зумовило переїзд Миколи Прокоповича у 1890 р. до Києва. [5, 45]. Від самого початку перебування в Києві М.Василенко опинився в епіцентрі громадсько-політичного та наукового життя міста. Його діяльність на межі XIX та XX століть зосереджувалась в громадських організаціях, які основну увагу звертали на культурно-національні питання, вивчення минулого і теперішнього України, а їхньою головною метою було підняття національної самосвідомості та культури українців. Саме тоді Микола Прокопович увійшов до кола відомих вчених та громадсько-політичних діячів, таких як І.Лучицький, О.Лазаревський, В.Антонович, М.Грушевський та ін.

В науковому сенсі приїзд до Києва дав можливість М.Василенку безпосередньо зануритись в джерела історії. Тут із задоволенням він став вивчати джерела соціальної і економічної історії України. Крім того, в Києві Микола Прокопович отримав у керівники добрих знавців саме соціально-економічної історії – В.Антоновича, О.Лазаревського, І.Лучицького. У Києві М.Василенко відвідував лекції та семінари М.Владимирського-Буданова, В.Антоновича, В.Іконнікова, І.Лучицького, працював у архівах, готувався до магістерських іспитів. В той же час цікавився подіями громадського і політичного життя [32, 4].

Під впливом О.Лазаревського М.Василенко зосередив свою увагу на матеріалах історії форм землеволодіння Лівобережної України. Поступово з цього матеріалу викристалізувалась тема його дисертації – „Землеволодіння Лівобережної України XVII–XVIII ст.” [26, 41]. М.Василенко завжди глибоко поважав О.Лазаревського і в своїй подальшій науковій роботі прислухався до вченого. Микола Прокопович вважав себе учнем О.Лазаревського [34, 20].

У 1892 р. було опубліковано роботу, „Генеральное следствие о маетностях Киевского полка 1729 – 1730”, якою М.Василенко започаткував

серію видань пам'яток історії і права України [8, 55]. Вже з початків наукової діяльності державно-правова тематика найбільше цікавила молодого вченого. Тому з великої кількості історичних джерел, які він вивчав і аналізував, Микола Прокопович відбирав такі, в яких містився цей аспект.

У передвоєнні роки та в період Першої світової війни М.Василенко активізував свої наукові студії. В цей час він публікує ряд наукових праць, серед них і фундаментальні „Очерки по истории Западной Руси и Украины” (К, 1916). В них відобразилася прихильність вченого до ідеї української історичної самобутності, яскраво обґрунтованої в цей час в творчості М.Грушевського [6]. Власне підтримка М.Василенком концепції М.Грушевського та схвальні відгуки на його праці викликали протидію з боку офіційних кіл в питанні отримання звання приват-доцента. М.Василенко був активним діячем різних наукових об'єднань, серед них Историческое Общество Нестора Летописца, Наукове Товариство ім. Т.Шевченка, Українське Наукове Товариство. Співпраця з видатними постатями українського руху, історичні погляди вченого, втілені в наукових працях цього часу, а також спрямування наукових інституцій, чільним діячем яких він був, дозволяють твердити про наявність в національних самосвідомості та політичному світогляді дореволюційного М.Василенка виразного та істотного „українського” складника.

Вже з 1890-х рр. М.Василенко виявляв активну зацікавленість не лише до наукових питань, а й до суспільно-політичного життя, гострих проблем, якими жило суспільство в Російській імперії доби контрреформ Олександра III, і, які були успадковані його наступником Миколою II. Відтак став діяльним учасником суспільно-політичних процесів. Як і в багатьох інших представників інтелігенції імперії його часу служіння народу розумілося М.Василенком в першу чергу як культурницька, просвітницька діяльність.

1890-ті роки у Києві були часом, коли стали відроджуватись, поки що в скромних формах, з більш ніж поміркованими цілями – сприяти народній освіті – товариства, навколо яких групувались представники ліберально налаштованої інтелігенції. Першим такого роду було „Київське товариство грамотності”,

засноване ще у 1882 р. [27, 511]. Проте воно незабаром припинило своє існування. У 1890-х рр. товариство було відроджено. М.Василенко брав активну участь у відновленні його діяльності. До його складу входили також І.Луцицький, письменник О.Купрін, а також багато лікарів, вчителів, студентів та художників [8, 70]. 17 грудня 1895 р. відбулись вибори членів Ради Товариства грамотності. До її складу було обрано також Миколу Прокоповича [14].

Завдяки зусиллям М.Василенка товариством було відкрито школи для дітей і дорослих, влаштовувались прилюдні популярні лекції, концерти, вистави. Сам Микола Прокопович виступав у Товаристві грамотності з рецензіями на різні навчальні посібники, а також читав публічні лекції з історії [34, 221, 224].

Видатне становище в наукових колах Києва посідав О.Лазаревський. В оселі вченого часто збирались видатні наукові і громадські діячі. Тут М.Василенко познайомився з – О.Левицьким, П.Житецьким, В.Науменком, Є.Ківлицьким, В.Мякотіним. Усі вони були головними співробітниками та членами редакції КС. Микола Прокопович був одразу втягнутий в інтереси цього видання та став його співробітником і залишався ним до ліквідації журналу. КС видавало товариство „Стара громада”. М.Василенко незабаром став її членом [33, 9-11; 23, 19].

„Стара громада” обмежувала свої завдання виключно культурно-просвітніми цілями: вона, як уже зазначалось, видавала КС, охороняла і підтримувала в належному вигляді могилу Т.Шевченка, збирала матеріали для видання українсько-російського словника. Громада видавала твори Т.Шевченка і на отримані кошти давала можливість отримати освіту родичам поета.

Іншим центром тодішнього громадського життя Києва був гурток, який збирався навколо професора І.Луцицького. Об'єднані спільними культурними, науковими, суспільними інтересами молоді історики утворили гурток на чолі з І.Луцицьким. Його члени жартівливо називали себе „бродники”, бо полюбляли здійснювати екскурсії по околицях міста, а також проводити зібрання у різних

місцях [8, 69]. Найбільша активність „бродників” припала на 1894 р. Після цього вони поступово стали роз’їжджатись по Росії. У 1891 р. В.Мякотін поїхав до Москви. По суті гурток припинив існування з від’їздом І.Луцицького за кордон в 1894 р. Василенко в листі В.Мякотіну 1 травня 1894 р. висловив промовисті думки з цього приводу: „З від’їздом І.Луцицького за кордон ми, бродники, збираємось якось мало. Можливо, чого я дуже боюсь, і мало дійсно свідомого ідейного зв’язку, а вже дуже багато індивідуалізму, бажання заховатися в свій куток і сидіти там [...]” [34, 48].

Фактично між двома групами – „Старою громадою” з „Киевской стариной” і гуртком „бродників” – „сполучною ланкою” став М.Василенко, здобуваючи близьких друзів, і там, і тут (варто відзначити, що деякі особи – такі як О.Левицький, Є.Ківлицький – належали до обох груп). Але все ж між ними можна побачити розбіжності: перша зосередила увагу переважно на культурно-національних питаннях, присвячуючи себе вивченню минулого і теперішнього України, і ставлячи за мету підняття національної самосвідомості, національної культури; друга не обмежувалася рамками українського національного руху і більше тяжіла до загальноросійського ліберально-демократичного руху.

Проте М.Василенко пішов значно далі мирного просвітництва, і з перших років перебування у Києві посів провідні позиції у таборі опозиції уряду в одному з найбільших міст імперії. Микола Прокопович в цей час був членом таємного радикального політичного угруповання – гуртка лікаря М.Фокіна [28, 27], а також ліберально-демократичної групи „Визволення” [34, 314-319]. Прикметно, що він не обмежувався рамками українського національного руху, а радше симпатизував та співробітничав в організаціях, що схилилися до загальноросійського ліберал-демократизму.

Особливо помітна порівняна „байдужість” М.Василенка до українського руху і заангажованість швидше інтересами загальноросійської демократії виявилась у його публіцистичній діяльності 1904 – 1909 рр. Газети – „Киевское слово”, „Киевские отклики”, „Киевские отголоски”, „Киевский голос” та

„Отголоски жизни”, в яких М.Василенко працював редактором і публікувався, в революційний та післяреволюційний період сміливо пропагували ідеї загальноросійської демократії, хоча майже не виявляли свого ставлення до українського національного руху та національних проблем. Це свідчить про актуальність для нього впродовж кінця 1890-х – 1900-х рр. загальноросійських політичних проблем. На таких його настроях, очевидно, не позначилось зростання динаміки українського руху після революції 1905 року.

Що ж до формування політичних переконань М.Василенка, то на них впливали різні чинники. Це і родинне коло та особиста вдача, заангажованість ще з молодих років в українському науковому житті, в українському національно-культурному та загальноросійському ліберально-демократичних рухах, тісне спілкування з видатними діячами як української, так і російської науки та культури.

Поведінка М.Василенка – політичного і громадського діяча – обумовлювалася еволюцією його національної свідомості та політичних переконань. У свою чергу, безумовно, політичне кредо вченого формувалось і під впливом набутого ним впродовж його політичної біографії досвіду.

У такому сенсі слід говорити про важливу сторінку політичної біографії М.Василенка, яка закріпила ту систему політичних цінностей, якої він притримувався в попередній період. Йдеться про діяльність Миколи Прокоповича в Партії Народної Свободи, що зміцнила набутий ним у попередні роки політичний досвід.

Як зазначає більшість джерел, Микола Прокопович вступає до кадетської партії у 1910 р. [1; 2; 7; 8; 15; 22]. Але його прізвище також зустрічаємо в списку членів київської групи кадетів, який було вилучено поліцією 26 листопада 1906 р. [37, 84]. Деякі товариші М.Василенка не сприйняли його рішення про вступ до кадетської партії і дорікали йому з цього приводу. Ось що, наприклад, писав В.Мякотін: „Про твою нову позицію почув я з великим сумом” [35, 339].

Слід сказати, що демократичні ідеї, закладені в програмі конституційно-

демократичної партії ще в 1905 р., вельми приваблювали вченого. Багато його друзів по гуртку „бродників” і навіть сам його організатор професор І.Луцицький увійшли до київського комітету кадетської партії відразу після його створення. Микола Прокопович постійно підтримував з ними дружні і ділові стосунки, друкував статті з приводу з’їздів Партії Народної Свободи [38; 38; 39]. Тому цілком можливо, що серед документів, які були вилучені під час обшуку 26 листопада 1906 р. в київському комітеті кадетів, могло значитись і прізвище М.Василенка.

На підтвердження цих слів можна навести довідки із справ Київського міського жандармського управління. Крім того, що з них ми дізнаємось про активні контакти Миколи Прокоповича з кадетами, у в них зустрічаємо інформацію, що він протягом 1906-14 рр. підтримував зв’язки з членами Української соціал-демократичної робітничої партії і Російської соціал-демократичної робітничої партії [37, 84].

Після вступу до конституційно-демократичної партії М.Василенко став активним її діячем, і залишався ним, доки вона не припинила свого існування. Микола Прокопович входив до київського комітету цієї організації, приймав активну участь у з’їздах партії та засіданнях її Центрального Комітету. Перебуваючи в лавах кадетів, він наполягав на необхідності зрівняння в правах „недержавних” національностей з „державними”. М.Василенко звертався до проблем організації кадетів в Україні, підкреслюючи, що головну увагу слід звернути на створення і забезпечення функціонування партійної мережі на місцях. Важливою подією в політичній кар’єрі М.Василенка було обрання його 20 лютого членом Центрального Комітету Партії Народної Свободи. Наприкінці липня 1917 р. по списку кадетської партії його було обрано гласним Київської міської думи [29, 112; 31, 658; 41, 71].

Будь-який напрямок діяльності конкретної людини не можна до кінця збагнути, не з’ясувавши його особистісний портрет, риси характеру і психологічного складу. В рівній мірі це ж стосується і „людини політичної”, якою, безперечно був М.Василенко.

На нашу думку, саме особистісні, людські якості М.Василенка, які є важливими й самі по собі, були одним з чинників його політичного світогляду з притаманними йому поміркованістю, толерантністю, гнучкістю.

Найбільше відомостей про характер та вдачу М.Василенка в різних публікаціях і спогадах подає Н.Полонська-Василенко. В статті „М.П.Василенко і ВУАН” Н.Полонська-Василенко так характеризувала свого другого чоловіка: „Надзвичайно лагідний, м'який, незлобливий, М.Василенко схильний був ідеалізувати людей. Треба було, щоб вже трапилося щось справді надзвичайне, щоб Микола Прокопович змінив про когось свою прихильну думку.” [25, 342].

Кілька згадок про М.Василенка і, зокрема, його головування в „Комісії для виучування історії західноруського і українського права”, подає у своїх мемуарах Л.Окиншевич. На його думку, Микола Прокопович „був ніби старшим і поважним другом” для членів Комісії [21, 34], саме він вносив у її діяльність ту „атмосферу толерантності”, завдяки якій вона стала однією з найпотужніших у науковому відношенні установ ВУАН [21, 29]. Характеризуючи М.Василенка Л.Окиншевич пише, що це була людина, „сповнена духовним світлом добра, такту і толерантності” [21, 54].

М.Василенко являв собою взірець справжнього інтелігента. Йому була найвищою мірою притаманна та внутрішня інтелігентність, яка плекається в родинному колі і передбачає порядність, чесність, терпимість, доброту. Микола Прокопович був завжди готовий допомогти будь-якій людині, незалежно від того, як він особисто до неї ставився. Так, наприклад, у 1920 р., використовуючи свій авторитет в академічних колах, він допоміг вдові проф. Т.Флоринського – свого давнього політичного противника. Проте ця доброта і толерантність аж ніяк не виключала принциповості у питаннях науковості [13, 109].

Таким чином можна стверджувати, що в кін. 1900 – сер. 1910-х рр. відбулася остаточна кристалізація політичного світогляду М.Василенка, який визначав його політичну поведінку в „дореволюційний” період. Його (світогляду) основними рисами були прагнення до демократизації імперії,

перебудови її на національно-федеративних засадах, вільного розвитку національних культур її народів, насамперед українського при збереженні єдності імперії та лояльності до російської культури. Національний аспект світогляду М.Василенка можна визначити відомими з літератури (див. праці П.Магочія [16], І.Гирича [9], Я.Грицака [10], В.Даниленка [11]) поняттями „подвійна лояльність”, „національний дуалізм”, „гібридна національна свідомість”, „етнопсихологічне роздвоєння”, „існування на стику культур”, хоча українська національна ідентичність, очевидно, переважала над російською. Вірогідно, що М.Василенко почував себе „етнічним українцем російської нації”.

В період діяльності Тимчасового уряду і УЦР М.Василенко обіймав посаду попечителя Київської шкільної округи (березень – серпень 1917 р.). Будучи фактичним керівником освітнього процесу в Україні, М.Василенко здійснив ряд заходів, які були направлені на реформування освітньої системи в Україні. Ці зміни стосувались в основному демократизації навчання в школах. Стосовно питання українізації шкільної освіти Микола Прокопович зайняв помірковані позиції, яких притримувалися стосовно цього питання й партія кадетів, до якої він належав.

Найвищим щаблем політичної кар’єри М.Василенка був період Гетьманату П.Скоропадського. Він став офіційним керівником ключових державних інститутів, одним з натхненників політичного курсу гетьмана. 2 травня він тимчасово очолив Раду міністрів Української держави, а також посів посаду міністра народної освіти [8, 129]. Деякий час, а саме з 2 по 21 травня, виконував обов’язки міністра закордонних справ [30, 356]. 9 серпня 1918 р. його було призначено президентом Державного Сенату Української Держави. Наприкінці листопада 1918 р. М.Василенка було обрано головою комісії з розробки положення про вибори до Українського Державного Сейму [30, 170]. Очевидно, що Микола Прокопович був залучений до роботи в гетьманському уряді через те, що за своїми професійними якостями і політичним досвідом та переконаннями ідеально вписувався у політичний курс цього державного

утворення.

Основна діяльність М.Василенка в період Гетьманату проходила на посаді міністра народної освіти. Саме за його безпосередньої участі система освіти стала більш демократичною. Незважаючи на складні політичні обставини, було фактично втілено у життя ідею української національної школи, особливо ту її частину, що стосувалась початкової ланки системи освіти. Вдалося досягти принципових зрушень у справі організації національної середньої і вищої освіти. Діяльність М.Василенка на посаді міністра народної освіти носила поміркований характер і була спрямована на те, щоб реальними, творчими заходами зміцнити ґрунт для розвитку українського шкільництва й національної культури, не руйнуючи нічого з того, що було здійснено раніше в культурно-освітній галузі хоча б і в чужій, російській формі. Завдяки його праці вдалося за дуже короткий термін досягти великих зрушень у освітньому та культурному будівництві. Крім того, Миколі Прокоповичу, як міністру освіти, належала значна роль у створенні і функціонуванні центральних національних наукових установ, насамперед Української Академії Наук.

І в цей час політичний світогляд М.Василенка залишався амбівалентним. З одного боку він продовжував бути відданим прихильником ідей Партії Народної Свободи, з іншого, сама логіка його діяльності вимагала більш чіткої „української” лінії. Втім, як показують його окремі політичні кроки, тягар кадетської традиції залишився ним не подоланим.

Проте, незважаючи на великий внесок М.Василенка в розвиток української національної культури, освіти та науки періоду Української Держави П.Скоропадського, в політичному плані міністр продовжував перебувати на позиціях „етнічного українця російської нації”, що виявлялось в його участі в переговорах П.Мілюкова та німецького командування, а також в підписанні „Записки в справі зовнішньої політики України”, яка фактично передбачала входження України до складу „нової Росії” [19, 9; 42, 146]. Це виявилось у відстоюванні навіть в часи Української Держави проекту відновлення єдиної Росії, але з демократичним та федеративним устроєм.

На тлі суспільно-політичного життя, націотворчих та державотворчих процесів в Україні кінця ХІХ – перших десятиріч ХХ ст. постать М.Василенка не виглядає унікальною. Він – це характерний приклад тогочасної української політичної дійсності, яку породила багаторічна імперська політика прищеплення кращим представникам українського народу загальноросійських політичних і культурних цінностей. Не ставши повністю на бік українських національних інтересів, М.Василенко, проте, не поривав з українським рухом, з українською культурою і наукою. Маємо підстави твердити, що в останній, „радянський” період свого життя вчений почувався радше людиною українського світогляду, ніж російським політичним діячем в Україні.

Після приходу до влади Директорії вже 15 грудня на квартиру М.Василенка прийшли „чорні гайдуки” з наміром, як вони самі заявили, розстріляти колишнього гетьманського міністра. Проте Микола Прокопович того дня читав лекцію в університеті, а потім його встигли попередити. Деякий час після цієї події вчений переховувався у знайомих [36, 86, 90].

Після скасування Директорією Державного Сенату і відновлення Генерального суду за М.Василенком формально зберегли посаду генерального судді [17, 64-65]. З 1919 р. Микола Прокопович повністю зосередився на науковій та викладацькій діяльності. З цього часу починалась нова, остання сторінка біографії Миколи Прокоповича.

Протягом 1920 р. Микола Прокопович активно займався викладацькою діяльністю. Він читав лекції в багатьох київських вищих навчальних закладах – університеті св. Володимира, інституті соціально-економічних наук, юридичному інституті, інституті народного господарства, кооперативному інституті, а також на прискорених педагогічних курсах (для молоді). Викладати йому доводилося досить широкий спектр дисциплін – від історії та права України до історії економіки та побуту. Незважаючи на великий обсяг лекцій, матеріальне становище М.Василенка було скрутним, оскільки заробітна плата педагога була невелика, а гроші швидко знецінювались. Відчутно давалися ознаки післявоєнна та революційна розруха, нестача продуктів, які видавалися

на пайки в установах [18, 44-45].

26 липня 1920 р. на спільному зібранні УАН М.Василенка було обрано академіком. Згодом вчений очолив „Комісію з виучування західноруського і українського права” при Соціально-економічному відділі УАН, а також став редактором „Звідомлень” цього ж відділу [21, 47]. 18 липня 1921 р. більшістю голосів М.Василенка було обрано Президентом Всеукраїнської Академії Наук.

Якщо в „дореволюційну” добу життя М.Василенка на його національно-культурних та політичних орієнтаціях суттєво позначився досвід наукового опрацювання ним історії України, особливо в контексті сприйняття ним схеми історичного процесу М.Грушевського, то в післяреволюційні роки залежність була зворотною – історик все більше ідентифікував себе з українськими інтересами і зосередився в своїй науковій діяльності на вивченні історичних феноменів, які яскраво ілюстрували національно-державницьку самобутність та повноцінність українського минулого, під впливом політичного досвіду, отриманого ним в роки Української революції. Що яскраво видно в таких ґрунтовних дослідженнях М.Василенка: „Як скасовано Литовського статута” [4, 232-256], „Конституція Филиппа Орлика” [23], „Павло Полуботок. В двістолітню річницю його смерті” [3, 513-542], „Пам’ятник української правничої літератури XVIII ст.” [3, 226-231], „Територія України XVII віку (розвідка з історії права)” [4, 257-293] та ін.

Погоджуємось з думкою сучасних дослідників історіографів, які вважають, що завдяки діяльності „Комісії для виучування західноруського та українського права”, яку вчений очолював з 1920 р. було створено „історико-юридичну школу М.Василенка” та започатковано новий напрям в українській історіографії, який спирався на уявлення про самодостатність українських історико-правових феноменів – вивчення історії держави і права України [11; 12; 20; 43; 44]. Отож маємо підстави говорити про поглиблення в радянські роки такого розуміння М.Василенком українського історичного процесу, яке спиралося на схему М.Грушевського.

Таким чином, педагогічна та наукова діяльність в дореволюційні роки

мали важливе значення в контексті формування історичного та політичного світоглядів М.Василенка. Співпраця з видатними постатями українського руху, історичні погляди вченого, втілені в наукових працях цього часу, а також спрямування наукових інституцій, чільним діячем яких він був, дозволяють твердити про наявність в історичних поглядах дореволюційного М.Василенка виразного та істотного „українського” складника. Наукова та науково-організаційна праця вченого в радянський період, спрямована на вивчення історії української держави і права та конкретні її результати – власні студії і дослідження учнів, створення званої історико-юридичної школи на основі „Комісії для виучування західноруського та українського права”, може свідчити на користь думки про домінування „українського” складника і в останній період життя М.Василенка. Як політик, М.Василенко від початку своєї діяльності і до припинення політичної кар’єри залишався носієм „подвійної лояльності”. Протягом всього цього часу він відстоював проект відновлення єдиної Росії, але з демократичним та федеративним устроєм.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Балицька О. Громадсько-політична діяльність української інтелігенції /березень 1917 р. – квітень 1918 р.: Дис... канд. іст. наук.– К., 1993.– 266 с.
2. Білоус А. Діяльність конституційно-демократичної партії в Україні під час першої російської революції (1905-1907 рр.): Дис... канд. іст. наук.– К., 1993.– 217 с.
3. Василенко Микола Прокопович Вибрані твори у трьох томах / Упоряд. Усенко І.– К., 2006.– Т.1.– 605 с.
4. Василенко Микола Прокопович Вибрані твори у трьох томах / Упоряд. Усенко І.– К., 2006.– Т.2.– 560 с.
5. Василенко Н. Воспоминания.– К., 2003.– Ч.3. Дерптский университет: неизвестные странички дневника.– 120 с.
6. Василенко Н. Очерки по истории Западной Руси и Украины.– К., 1916.– 589 с.

7. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник.– К., 1998.– 254 с.
8. Вороненко В., Кістерська Л., Матвеева Л., Усенко І. Микола Прокопович Василенко.– К., 1991.– 272 с.
9. Гирич І. Між російським і Українським берегами. Володимир Вернадський і національне питання (у світлі щоденника 1917 – 1921 років) // *Marra mundi: Збірник наукових праць на пошану Я.Дашкевича з нагоди його 70-річчя.*– Львів; К.; Н.-Й., 1996.– С. 735-756.
10. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ – ХХ ст.– К., 1996.– 360 с.
11. Даниленко В. „Інтернаціоналізація” радянської України (друга половина ХХ ст.) // *Актуальні проблеми вітчизняної історії: Збірник наук. праць, присвячений пам’яті академіка НАН України Ю.Ю.Кондуфора.*– К., 2004.– Т.2.– С.210-252.
12. Калакура Я. Українська історіографія: Курс лекцій.– К., 2004.– 496 с.
13. Калішевська І. Визначний історик і правознавець М.Василенко // *Вісник АН УРСР.*– 1991.– №6.– С.108-110.
14. Киевское слово.– 1895.– 18 декабря.
15. Кістерська Л., Матвеева Л. Загублені президенти: (з історії Академії наук України).– К., 1991.– 48 с.
16. Магочій П. Українське національне відродження: нова аналітична структура // *Галичина. Історичні есе.*– Львів, 1994.
17. Матвеева Л. Нариси з історії Всеукраїнської Академії наук.– К., 2003.– 296 с.
18. Матвеева Л. Національна Академія наук України: етапи розвитку та доля вчених (історико-джерелознавче дослідження) / *Дис... д-ра. іст. наук.*– К., 1996.– 364 с.
19. Наріжний М.П.Василенко і його наукова діяльність.– Львів, 1936.– 41 с.
20. Оглоблин О. Думки про сучасну українську советську історіографію.– Нью-Йорк, 1963.– 87 с.

21. Окиншевич Л. Моя академічна праця в Україні.– Львів, 1995.– 88 с.
22. Падох Я. Микола Василенко історик і будівничий української державності (у 125-річчя його народження) // 125 р. київській українській академічній традиції. 1861 – 1986.: Зб.– Нью-Йорк, 1993.– С.359-375.
23. Петрів М. Конституція 1710 р.: Орлик і Василенко.– К., 1997.– 36 с.
24. Побірченко Н. Короткий біографічний словник членів Київської Старої громади (др. пол. ХІХ – поч. ХХ ст.).– К., 1999.– 72 с.
25. Полонська-Василенко Н. М.П.Василенко і ВУАН // Україна (Париж).– 1951.– Ч.5.– С.337-345.
26. Полонська-Василенко Н. Микола Прокопович Василенко – життя та наукова діяльність // Український історик.– 1966.– Ч.3-4 (11-12).– С.41-45.
27. Полонська-Василенко Н. Цензурові утиски на Україні // Україна (Париж).– 1952.– Ч.7.– С.511-515.
28. Селезнев Ф. Либералы и социалисты – предшественники кадетской партии // Вопросы истории.– 2006.– №9.– С.22-34.
29. Серков А. Русское масонство. 1731 – 2000: Энциклопедический словарь.– М., 2001.– 1222 с.
30. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 р.– К.; Філадельфія, 1995.– 493 с.
31. Съезды и конференции конституционно-демократической партии. 1905 – 1920 гг.: В 3 т. / Сост. О.Лежнева.– М.: „Российская политическая энциклопедия”, 2000.– Т.3. Кн.1– 832 с.
32. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.– Ф.3806.– Оп.2.– Спр.4.
33. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі – ЦДАМЛМ). – Ф.542. – Оп.1.– Спр.35.
34. ЦДАМЛМ. – Ф.542. – Оп.1. – Спр.44.
35. ЦДАМЛМ.– Ф.542.– Оп.1.– Спр.45.
36. ЦДАМЛМ.– Ф.542.– Оп.1.– Спр.46.

37. Центральний державний історичний архів у м. Києві (далі – ЦДІАУК).– Ф.274.– Оп.1.– Спр.3626.
38. ЦДІАУК.– Ф.318.– Оп.1.– Спр.1111.
39. ЦДІАУК.– Ф.318.– Оп.1.– Спр.1759.
40. ЦДІАУК.– Ф.318.– Оп.1.– Спр.1760.
41. Якупов М. Діяльність конституційно-демократичної партії в Україні (1917–1918 рр.): Дис... канд. іст. наук.– К., 1994.– 198 с.
42. Якупов М. Партія кадетів та Українська держава гетьмана П.Скоропадського // Всеукраїнська науково-практична конференція „Південь України і складання української державності: історія і сучасність”.– Одеса, 1994.– С.133-146.
43. Яремчук В. Призабуті постаті української історіографії ХХ століття: Біоісторіографічні нариси.– Острог, 2002.– 165 с.
44. Ohloblyn O. Ukrainian Historiography, 1917 – 1956 // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.– 1957.– Vol. V-VI.– № 4 (18) – 1, 2 (19, 20).– S.307-435.